

Modernleşen Osmanlı Taşrasında Maârif: Uşak Kasabası'nda Açılan Özel Okullar

Biray ÇAKMAK

Uşak Üniversitesi

ÇAKMAK, Biray, Modernleşen Osmanlı Taşrasında Maârif: Uşak Kasabası'nda Açılan Özel Okullar. CTAD, Yıl 7, Sayı 14, (Güz 2011), 40-64.

Bu çalışmada, 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıl başlarında Uşak Kasabası'nda faaliyete geçen özel okullar ele alınmaktadır. Bu bağlamda; öncelikle Gayrimüslim Rumlar ve Ermeniler tarafından kurulan okullar incelenmektedir. Akabinde misyonerlik faaliyetleri kapsamında açılan Fransız Frer Mektebi hakkında bilgiler verilmektedir. Son olarak da Müslüman-Türk ahali tarafından açılan Gülşen-i İrfan ve Nümüne-i Edeb mektepleri ele alınmaktadır. Çalışmada, özellikle Nümüne-i Edeb Mektebi üzerinde ayrıntılı olarak durulmakta, mektebin kurucusu Hüseyin Remzi hakkında detaylı bilgiler verilmektedir. Neticede, Uşak Kasabası'nda Rumlar, Ermeniler, misyonerler ve Müslüman-Türkler tarafından özel okulların açıldığı görülmekte; bu konuda Müslüman-Türk ahalinin de aktif olduğu anlaşılmaktadır. Mahallî düzeyde yapılacak maârif tarihiyle ilgili araştırmaların mevcut bilgilerimize yenilerini ekleyeceği tespiti yapılmaktadır. Çalışma, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin çeşitli tasniflerinde yer alan belgelerdeki, vilâyet ve maârif salnâmelerindeki bilgiler üzerine inşa edilmektedir.

Anahtar Sözcükler: Uşak Kasabası, gayrimüslim mektepleri, Nümüne-i Edeb Mektebi, Gülşen-i İrfan Mektebi, Hüseyin Remzi Efendi

ÇAKMAK, Biray, Education in the Modernizing Ottoman Provincial Society: Private Schools in the Uşak Town. CTAD, Year 7, Issue 14, (Fall 2011), 40-64.

This study analyses the private schools opened in Uşak town at the turn of the century (19th to 20th). To this extent, first of all non-Muslim Greek and Armenian schools are going to be touched. Afterwards, information would be given on the Frer School of the French missionaries. Finally, schools entitled Gülşen-i İrfan and Numune-i Edeb are going to be told. It would be given an emphasis on the Numune-i Edeb School, and its founder Hüseyin Remzi. In consequence, it is argued that private schools were opened in Uşak town by non-Muslim Greeks, Armenians,

* Metnin son halini okuyan ve düzeltmeler konusunda yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Saim Savaş'a, Doç. Dr. Sadiye Tutsak'a ve Doç. Dr. Ramazan Altınay'a teşekkür ederim.

missionaries and Muslim-Turks. It is understood that muslim-Turks also actively took part in education. It is also determined that possible research in the history of education as a part of the local history would make crucial contribution to the concerning current literature. This study is based on various documents of the Ottoman Archives of the Prime Ministry, particularly on educational and provincial yearbooks called “salname”.

Keywords: Uşak Town, non-muslim schools, Nümûne-i Edeb Mektebi, Gülşen-i İrfan Mektebi, Hüseyin Remzi Efendi

Giriş

Mevcut araştırmalarda özel okulların, genelde azınlık ve misyoner okulları ekseninde ele alındığı görülmektedir.¹ Müslüman-Türkler tarafından açılan özel okulların genelde göz ardı edildiği dikkati çekmektedir. Hâlbuki Müslüman-Türkler tarafından da özel okulların açıldığı beyândan vârestedir. 19. yüzyılda özel okullaşma, daha ziyade İstanbul’da yaşandı. 1865 yılında kurulan Cemiyet-i İlmiye-i Tedrisiyye, 1873 yılında Dârü’ş-şafaka’yı faaliyete geçirdi. Akabinde yeni özel okular açıldı. 1873’te, Şemsü’l-maârif, 1878’de Halile-i Mahmûdiye, 1880’de Dârü’l-feyz-i Hamidî, 1882’de Mekteb-i Hamidî, 1884’te Nümûne-i Terakkî, 1884’te Mekteb-i Osman, 1888’de Burhan-ı Terakkî, 1890’da Şemsü’l-mekâtib açıldı. Şemsü’l-maârif Mektebi, Abdi Kamil Efendi ve Mehmet Nadir Bey tarafından kuruldu. Yine 1876’da Medrese-i Hayriye, 1882’de Dârü’t-ta’lîm, 1887’de Rehber-i Ma’rifet, 1890’da Dârü’t-tedris ve Mekteb-i Edeb mektepleri açıldı.² Zamanla İstanbul’da Türkler tarafından açılan okulların sayısı arttı. 1894-1895 yılında İstanbul’daki özel İslam okullarının sayısı 20 idi.³ 1903 yılında bu sayı 28’e ulaştı.⁴ 1897 yılında, ülke genelindeki Müslüman-Türlere ait özel okulların sayısı 225’ti. 1911 yılında ise İstanbul’da Müslüman-Türlere ait 43,

¹ Selçuk Akşin Somel, “The Religious Community Schools and Foreign Missionary Schools”, *Ottoman Civilization*, Volume 2, Halil İnalçık and Gülşen Renda (Eds), Republic of Turkey, Ministry of Culture, İstanbul, 2003, pp. 387-401.

² Konuyla ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. Selçuk Akşin Somel, “II. Abdülhamid İstanbul’unda Müslüman Özel Okulları/Private Muslim Schools in İstanbul During the Reign of Abdülhamid II”, *II. Abdülhamid Modernleşme Sürecinde İstanbul/İstanbul During the Modernization Process*, Coşkun Yılmaz (Ed.), İstanbul, 2010, pp. 320-334; İlhan Tekeli, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Eğitim Sistemindeki Gelişmeler”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 2, İstanbul, 1985, s. 471.

³ *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924*, T. C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Tarihi İstatistikler Dizisi, Cilt 6, Mehmet Ö. Alkan (Yayın Hazırlayan), Ankara, 2000, s. 63-64.

⁴ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, PegemA Yayıncılık, Ankara, 2009, s. 240. Konuyla ilgili bir çalışmada, II. Abdülhamit Dönemi’ndeki eğitim sistemindeki gelişmeler değerlendirilmekte ve Müslüman-Türkler tarafından özel okul açma furçasına değinilmektedir (Tekeli, agm., s. 471).

Ermenilere ait 41, Musevilere ait 18, Rumlara ait 145 özel okul vardı.⁵ Azınlık ve yabancı okul sayılarıyla karşılaştırıldığında, Müslüman-Türkler tarafından açılan özel okulların sayısının az olduğu dikkati çekmekle birlikte, bu konuda yeterli bilimsel araştırmanın yapılmadığı da görülmektedir. Bu da özel okulların sadece azınlıklar ve yabancılar tarafından açıldığı izlenimini uyandırmaktadır.⁶ Bunun izalesi için, yeni ve yeterli bilimsel çalışmaların yapılması zarureti hâsıl olmaktadır.

1869 Maârif Nizamnamesi'nin 129. ve 130. maddeleriyle, özel okullar düzenledi. Buna göre özel okullar, cemaatler veya Osmanlı tebaası veya ecnebler tarafından ücretli veya ücretsiz olarak açılan, masrafları müessisleri tarafından karşılanan mekteplerdi. Özel okulların açılabilmesi için üç şartın yerine getirilmesi gerekmekteydi. Muallimlerinin elinde Maârif Nezâreti veya mahallî maârif idareleri tarafından tasdik edilmiş şehadetnâmelerin bulunması, âdaba ve politikaya mugayir ders okutulmaması için derslerin cetvelinin ve kitapların Maârif Nezâreti veya mahallî maârif idareleri tarafından tasdik edilmesi şarttı. Akabinde de mekteplerin, Maârif Nezâreti veya mahallî maârif idareleri tarafından resmî ruhsatnâme almış olması gerekmekteydi.⁷ Dolayısıyla özel okulların varlığı mevzuat açısından garanti altına alınmıştı. 1876 anayasası da benzer şekilde özel okulların açılmasını yasal teminat altına almıştı.

⁵ BOA. MF. HUS. 15/100, 1329/1911. 1911 yılında İstanbul'daki özel okullarla ilgili farklı sayısal veriler için ayrıca bkz. BOA. MF. HUS. 15/105, 1329/1911.

⁶ Bu konuda, örnek için bkz. Selçuk Uygun, "Türkiye'de Düünden Bugüne Özel Okullara Bir Bakış (Gelişim ve Etkileri)", *Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Yıl 2003, Cilt 36, Sayı 1-2, 2003, s. 107-120.

⁷ "Yüz yigirmi dokuzuncu madde mekâtib-i husûsiyye ba'zı mahallerde cema'atler tarafından veyâ gerek teba'a-ı devlet-i 'aliyye ve gerek teba'a-ı ecnebiyyeden olan efrâd ve eşhâsdan biri cânibinden ücretli veya ücretsiz olarak ihdâs ve te'sis olunan mekteplerdir ki bunların masârifât ve muhassessâtı ya mü'essisleri tarafından veyâhûd merbût oldukları vakfları cânibinden idâre veya rûyet kılınur. Memâlik-i şâhânde bu nev' mekteplerin te'sisine evvelâ mu'allimlerinin yedinde Ma'ârif Nezâreti cânibinden veyâhûd mahallî ma'ârif idâresinden şehâdetnâme bulunmak ve sâniyen bu mekteplerde adâba ve politikaya muğâyir ders okutdurulmamak için ta'lîm olunacak derslerin cedveli ve kitâblar Ma'ârif Nezâretinden veyâhûd mahallî ma'ârif idâresinden tasdik idilmek üzere taşrada ise vilâyet ma'ârif idâresiyle vilâyet vâlisi tarafından ve Dersa'âdetde ise Ma'ârif Nezâreti cânibinden ruhsat-ı resmîyye virilür. Bu üç şart kâmilen mevcûd olmadıkca mekâtib-i husûsiyye küşâdına ve devâmına ruhsat virilmez ve hilâfında hareket vukû'u takdîrinde men' ve sedd olunur. Mekâtib-i husûsiyye küşâd idenlerin ta'yin idecekleri hâcelerin yedlerinde şehâdetnâme bulunduğu hâlde anı Ma'ârif idâresine tasdik itdirmeleri lâzım gelecektir" (Ma'ârif-i Umûmiye Nizâmnâmesidir, *Düstur*, I. Tertib, Cilt 2, Matbaa-ı Amire, Dersaadet, 1289, s. 204-205). Bu konuda ayrıca bkz. Cemil Koçak, "Tanzimat'tan Sonra Özel ve Yabancı Okullar", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 2, İstanbul, 1985, s. 485-494.

Uşak Kasabası'nda Mekâtib-i Husûsiye

19. yüzyılda Uşak Kasabası'nda resmî sıbyan-ibtidâî mektepleri ve rüşdiye mektebi⁸ yanında mekâtib-i husûsiye kategorisinde özel okullar açıldı. Sıbyan mekteplerinin bir kısmı *usûl-ı atîke* üzere faaliyetlerini devam ettirirken, bir kısmı *usûl-ı cedîd* üzere yeniden düzenlendi.⁹ Yeni açılan ilköğretim düzeyindeki ilk mekteplere ise ibtidâî adı verildi ve bu mekteplerde, tedrisat *usûl-ı cedîd* üzere düzenlendi. Geleneksel eğitim kurumları olan medreseler ise eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdürdü. Yeni medreseler de açıldı.¹⁰ Dolayısıyla geleneksel ve modern eğitim-öğretim kurumları dualist bir yapı oluşturdu.

Uşak Kasabası'nda yaşayan Ermeniler ile Rumlar da özel okullar açtı. Özel okul statüsündeki bu mektepler, cemaat okulları niteliğindedir. Rum ve Ermeni tebaanın erkek ve kız çocuklarına hizmet verdi. Bu mektepler yanında, Uşak Kasabası'nda bir tane de ecnebi mektebi açıldı. 1890'lı yıllardan itibaren kasabaya yerleşmeye başlayan yabancılar, çocuklarının eğitimi için bir mektebe gereksinim duydu. Fransız Frerler, Uşak Kasabası'nda Frer Dez Ekol Kretiyen Mektebi'ni faaliyete geçirdi. Uşak Kasabası'ndaki özel okullar bunlarla sınırlı değildi. Yerli Müslüman-Türk ahali tarafından, Gülşen-i İrfan ve Nümûne-i Edeb mektepleri açıldı. Uşak Kasabası'ndaki özel okulların sayısı, II. Meşrutiyet Dönemi'nde açılan yeni mekteplerle artmaya devam etti.

Ermeni Mektebi

19. yüzyılda Uşak Kasabası'nda az sayıda Ermeni nüfus vardı. Kasabada, Ermeni Mahallesi'nde yaşayan ilgili nüfus, kendilerine ait kiliselerinde ayinlerini

⁸ Uşak Erkek Rüşdiye Mektebi, 1872 yılında açıldı (BOA. MF. MKT. 6/20, 12 Ekim 1872/9 Ş 1289). Kız Rüşdiye Mektebi ise II. Meşrutiyet Dönemi'nde faaliyete geçti.

⁹ 1875-1876/1292, 1876-1877/1293 ve 1878-1879/1295 yıllarında Uşak Kazası'nda 104 ibtidâî mektebi vardı (1875-1876/1292 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi, s. 150; 1876-1877/1293 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi, s. 141; 1878-1879/1295 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi, s. 138). 1884-1885/1302 ve 1885-1886/1303 yıllarında kazada toplam 134 ibtidâî mektebi bulunmaktaydı (1884-1885/1302 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi, s. 454; 1885-1886/1303 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi, s. 39). 1889-1890/1307 yılında kazada ikisi Gayrimüslimlere ait olmak üzere 144 ibtidâî mektebi vardı. Bu mekteplerde 260 Gayrimüslim, 4399 Müslim öğrenci öğrenim görmekteydi (1889-1890/1307 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi, s. 242-243). 1893-1894/1311 ve 1894-1895/1312 yıllarında Uşak Kazası'ndaki ibtidâî mekteplerin sayısı 142 idi. Bu mekteplerde 4399 öğrenci öğrenim görmekteydi (1893-1894/1311 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi, s. 310; 1894-1895/1312 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi, s. 365). 1895-1896/1313 yılında Uşak Kazası'nda 145'i *usûl-ı atîke*, 6'sı *usûl-i cedîd* olmak üzere 151 ibtidâî mektebi faaliyet göstermekteydi (1895-1896/1313 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi, s. 133). 1896-1897/1314 ve 1897-1898/1315 yıllarında ise kazadaki ibtidâî mekteplerinin sayısı 14'ü *usûl-ı cedîd*, 130'u *usûl-ı atîke* olmak üzere toplam 144'tü (1896-1897/1314 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi, s. 417; 1897-1898/1315 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi, s. 306).

¹⁰ Bu konuda yapılmış belgeye dayalı bir çalışma için bkz. Mustafa Murat Öntüç, "Osmanlı Dönemi Uşak Medreseleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 133, Ağustos, 2001, s. 53-68. 1883-1884/1301 yılında Uşak Kazası'nda 32 medrese vardı (1883-1884/1301 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi, s. 218).

icra etmekteydi. Uşak Kasabası'nda, 1897-1898'de 642¹¹, 1898-1899'da 656¹², 1900-1901'de 601¹³, 1903-1904'te 602¹⁴, 1906-1907'de 1004¹⁵ Ermeni nüfus vardı. Ermenilerin murahhasa vekilleri, Kaza İdare Meclisi'nde tabii üye olarak yer almaktaydı. Muhtar ve ihtiyar heyeti cemaatin yönetiminden sorumluydu.¹⁶ Ermenice yanında Türkçe konuşan¹⁷ cemaatin, kaza nüfusuna oranı, yaklaşık %1'di.

Uşak Kasabası'ndaki Ermeni Mektebi, 1873 yılında açıldı. ¹⁸ İbtidâî derecesindeki mektebe, Ermeni Cemaati adına 22 Ağustos 1897 tarihinde ruhsat verildi.¹⁹ Mektepte, 1899-1900/H. 1317 yılında 105'i erkek, 97'si kız olmak üzere toplam 202²⁰, 1900-1901/H. 1318 ve 1901-1902/H. 1319 yıllarında 107'si erkek, 95'i kız olmak üzere toplam 202²¹, 1903-1904/H. 1321 yılında 60'ı erkek, 25'i kız olmak üzere toplam 85²² öğrenci öğrenim görmekteydi. 1900-1901/H. 1318 yılında mektepte muallim Mihran Efendi idi.²³ 1901-1902/H. 1319 ve 1902-1903/H. 1320 yıllarında mektepte muallim olarak Karabet Agobyan Efendi görev yapmaktaydı. ²⁴ Karabet Agobyan Efendi'nin görevi, 1903-1904/H. 1321 yılında da devam etmekteydi. ²⁵ Okulun çeşitli masrafları Ermeniler tarafından karşılanmaktaydı.

¹¹ 1897-1898/1315 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi, s. 315.

¹² 1898-1899/1316 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi, s. 356.

¹³ 1900-1901/1318 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi, s. 339.

¹⁴ 1903-1904/1321 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi, s. 369.

¹⁵ 1906-1907/1324 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi, s. 606.

¹⁶ 1900-1901/1318 yılında Uşak Ermeni Murahhasa vekili Artin Efendi, Kaza İdare Meclisi seçilmiş azası Bozoğlu Nişan Efendi idi (1900-1901/1318 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi, s. 216).

¹⁷ 1906-1907/1324 Hüdavendigâr Vilâyeti salnâmesi, s. 192.

¹⁸ Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye, 1321 Sene-i Hicriyyesine Mahsûsdur, Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye, Asr Matbaası, 1321, s. 497.

¹⁹ Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye, 1317 Sene-i Hicriyyesine Mahsûsdur, Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye, Matbaa-ı Amire, 1317, s. 1184-1185; Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye, 1318 Sene-i Hicriyyesine Mahsûsdur, Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye, Matbaa-ı Amire, 1318, s. 1322-1323.

²⁰ Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye, 1317 Sene-i Hicriyyesine Mahsûsdur, Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye, Matbaa-ı Amire, 1317, s. 1184-1185.

²¹ Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye, 1318 Sene-i Hicriyyesine Mahsûsdur, Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye, Matbaa-ı Amire, 1318, s. 1322-1323; Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye, 1319 Sene-i Hicriyyesine Mahsûsdur, Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye, Matbaa-ı Amire, 1319, s. 594-595.

²² Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye, 1321 Sene-i Hicriyyesine Mahsûsdur, Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye, Asr Matbaası, 1321, s. 497.

²³ 1900-1901/1318 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi, s. 221.

²⁴ 1901-1902/1319 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi, s. 226; 1902-1903/1320 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi, s. 230.

²⁵ 1903-1904/1321 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi, s. 237.

Rum Mektebi

Uşak Kasabası'ndaki Rum nüfusu, 1897-1898'de 1530²⁶, 1898-1899'da 1548²⁷, 1900-1901'de 1583²⁸, 1903-1904'te 1361²⁹, 1906-1907'de 2494³⁰ kişiydi.³¹ Kasabadaki Ortodoks Rumların, Alaşehir ve Tevâbiî Metropolitliği'ne bağlı metropolid vekilleri, muhtarları ve kilise heyetleri ile ihtiyar heyetleri bulunmaktaydı. Kaza İdare Meclisi'nde, metropolid vekilleri ile bir seçilmiş azaları yer almaktaydı.³² Kaza toplam nüfusu içinde cüzi bir yekûna sahip olan Rumlar, kendilerine ait bir de kiliseye sahipti.

Uşak Kasabası'nda Rumlara ait erkek ve kız mektepleri vardı. Erkek ve kız çocuklara eğitim-öğretim veren mektep binası, 1894 yılında yandı. Bu sebeple, Uşak Rum Cemaati, Rum Patrikliği'ne bir istid'â verdi. Bu istid'âda; Uşak'taki Rum Cemaati'nin 350 hane olduğunu, uzunluğu ve eni yirmi altışar, yüksekliği on sekiz zirâ' ebadlarında ve ahşap olarak mekteplerini inşa etmek istediklerini, yine yanan kiliseleri ile birlikte inşa edecekleri mektebin inşa masrafının 109503 kuruş olarak tahmin edildiğini, bu meblağın büyük kısmının cemaat tarafından, geri kalanın da kilise varidâtından karşılanacağını ifade ettiler. Bunun üzerine mahallinde tahkikat yapıldı ve kiliseyle birlikte mektebin yeniden inşasında her hangi bir mahzur olmadığı anlaşıldı. Konuyu görüşen Şûrâ-yı Devlet de bu talebi uygun buldu. II. Abdülhamit'in 29 Eylül 1896 tarihli irade-i seniyyesiyle kilisenin ve mektebin inşasına izin verildi.³³ Akabinde de mektep binası, kiliseyle birlikte yeniden inşa edildi. Rum Erkek ve Kız mektepleri, eğitim-öğretim

²⁶ 1897-1898/1315 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi, s. 314.

²⁷ 1898-1899/1316 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi, s. 356.

²⁸ 1900-1901/1318 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi, s. 338.

²⁹ 1903-1904/1321 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi, s. 368.

³⁰ 1906-1907/1324 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi, s. 606.

³¹ 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıl başlarında Uşak Kazası'nın nüfusu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bıray Çakmak, "Mahallî Tarihi Demografi Araştırmalarında Vilâyet Salnâmelerinin Veri Değeri: Uşak Kazası Örneğinde Kısmî Zamanlı Bir İnceleme (1897-1898/1906-1907)", *CIEPO Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Tarihi Araştırmaları 6. Ara Dönem Sempozyum Bildirileri, 14-16 Nisan 2011*, Uşak, Prof. Dr. Adnan Şişman, Prof. Dr. Tuncer Baykara, Doç. Dr. Mehmet Karayaman (Eds), Cilt I, Uşak İli Kalkınma Vakfı Yayını, İzmir, 2011, s. 359-394.

³² 1900-1901/1318 yılında Uşak Rumları metropolid vekili Papa Yorgi Efendi, Kaza İdare Meclisi seçilmiş azası ise Papazoğlu Nikoli Efendi idi (1900-1901/1318 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi, s. 216).

³³ BOA. İrade, Adliye ve Mezâhib, 11, 21 R 1314/29 Eylül 1896; BOA. BEO. 64029, 13 Ca 1314/20 Ekim 1896; BOA. ŞD. 1567/13, Hüdavendigâr 3/260, 9 R 1314/17 Eylül 1896. İrade üzerine yazılan emr-i celil için bkz. BOA. A. DVNS. KLS. d.03, s. 190, 483 nolu kayıt. Bu konuda yapılmış bir çalışma için ayrıca bkz. Sadiye Tutsak, "Uşak'ta Rumlara Ait Bir Kilise ve Mektebin Yeniden İnşasına Dair", *Doğumunun 65. Yılında Prof. Dr. Ahmet Özgüray'a Armağan*, Erdoğan, Mehmet Akif (Ed.), IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 598-606.

faaliyetlerine devam etti. 1900-1901/H. 1318 yılında mektepte, erkek öğrenciler için muallim Kimon (?) Efendi, muavini de Yorgi Efendi idi. Rum İnas Mektebi muallimesi ise Arazmiye Hanım'dı.³⁴ 1901-1902/H. 1319 ve 1902-1903/H. 1320 yıllarında Erkek Mektebi muallimi Ligori Efendi, İnas Mektebi muallimesi yine Arazmiye Hanım'dı.³⁵ 1903-1904/H. 1321 yılında mektebin muallim-i evveli Panayot Paldi Efendi, muallim-i sânisî Andriya Efendi idi.³⁶

Fransız Frer Mektebi

İzmir-Kasaba/Turgutlu-Alaşehir Demiryolu'nu, Uşak ve Karahisar-ı Sahib'e kadar Osmanlı Devleti adına inşa ve işletme imtiyazı, Fransız sermayedarlar adına hareket eden M. G. Nagelmackers'e, 22 Şubat 1893 tarihli irade ile verildi.³⁷ İnşaata, 18 Ekim 1895'te başlandı.³⁸ Alaşehir-Uşak kısmının resmî açılışı, 6 Eylül 1897 tarihinde yapıldı. Uşak-Karahisâr-ı Sâhib kısmı ise 15 Aralık 1897'ye kadar tamamlandı.³⁹ Bu sebeple Uşak Kasabası'nda muhtelif

³⁴ 1900-1901/1318 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi, s. 221.

³⁵ 1901-1902/1319 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi, s. 226; 1902-1903/1320 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi, s. 230.

³⁶ 1903-1904/1321 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi, s. 237.

³⁷ Bu konuda bkz. Murat Özyüksel, *Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, Arba Yayınları, İstanbul, 1988, s. 83; BOA. İrade, Husûsî, 23, 31 Ekim 1892/9 R 1310; 22 Şubat 1893 tarihli "İzmir-Kasaba Demiryolu ile Temdîdi İmtiyaz Mukavele ve Şartnamesi", *Düstur*, I. Tertib, Cilt 6, Başvekâlet Devlet Matbaası, Ankara, 1939, s. 1340-1366; BOA. Y. PRK. TNF. 3/2, 28 Ekim 1890/14 Ra 1308.

³⁸ Nagelmackers, imtiyazı, 18 Temmuz 1894'te 16 milyon frank sermayeyle teşkil ettiği İzmir-Kasaba ve Temdîdi Osmanlı Anonim Şirketi (Société Anonyme Ottomane du Chemins de fer Smyrne-Cassaba et Prolongements)'ne devretti. Bu konsorsiyumda Banque N. Et S. Bardac de Paris ve Régie Générale des Chemins de Fer de yer aldı. Daha sonra Osmanlı Bankası da konsorsiyuma iştirak etti (Andre Autheman, *Bank-ı Osmani-i Şabane*, Ali Berktaş (Çev.), Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul, 2002, s. 133-134). İnşaat için de bölgeye gerekli çalışmaları yapmak üzere Mösyö Kolanej (?) başkanlığında fennî bir heyet gönderildi. Osmanlı Devleti de mahallî idarecilerinden heyetin güvenliğinin sağlanmasını ve gerekli kolaylığın gösterilmesini istedi (BOA. DH. MKT. 17/1, 22 Nisan 1893/5 L 1310). Heyetin çalışmaları sonucunda hattın geçeceği güzergâh tespit edildi ve gerekli istisnâlar yapıldı. Hattın inşası şirket tarafından, Régie Générale des Chemins de Fer'e verildi. İnşaata, 18 Ekim 1895'te başlandı.

³⁹ Alaşehir-Uşak arasındaki kısmın resmî açılışı, 6 Eylül 1897/8 R 1315'te yapıldı (BOA. Y. A. HUS. 376/32, 7 Eylül 1897/9 R 1315). 15 Aralık 1897/3 Kanûn-ı evvel 1313'e kadar da Uşak-Afyon Karahisar-ı Sahib arasındaki kısım tamamlandı ve işletmeye açıldı (Edgar Pech, *Manuel des Sociétés Anonymes Fonctionnant en Turquie*, 4 édition, Constantinople, 1908, s. 73; Uşak-Dumlupınar arasının 2 Kasım 1897/6 C 1315'te tamamlandığı ve vagonların işletilmesine izin verildiğine dair bkz. BOA. Y. A. HUS. 378/16, 3 Kasım 1897/7 C 1315. Hattın Afyon Karahisâr-ı Sâhib'e kadar tamamlanarak işletmeye açıldığına dair de bkz. BOA. Y. A. HUS. 379/35, 5 Aralık 1897/10 B 1315).

milletlerden ecnebler yerleşmeye başladı.⁴⁰ Bu arada kazanın ticarî öneminin artmasının da etkisiyle 1891 yılında Osmanlı Bankası, Uşak Şubesi açıldı.⁴¹

Yabancı yatırımlar yanında, Uşak Kazası'nın ticarî potansiyeli de, yabancı nüfusun yerleşmesinde önemli bir rol oynadı. Uşak Kazası, özellikle halı ve kilim ile tarımsal ürünlerin ticareti sayesinde İzmir limanı yoluyla, uluslararası boyutta bir ticarî potansiyele sahip oldu. Bu sebeple de Uşak'a yabancı nüfus yerleşti.⁴²

Uşak Kasabası'ndaki yabancı nüfus miktarı, 1897-1898'de 32⁴³, 1906-1907'de 53⁴⁴ kişiydi. Bu yabancıların eğitim ve ibadet ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla İzmir'de doğan Fransız tebaasından Vartalidi (?) ile iki arkadaşı Uşak'a gelerek, Sabah Mahallesi'nde, Hacı Veli Ağa'nın hanesini kiralamışlar, bu haneyi önce mektebe, daha sonra da bir tarafını mabede tahvil etmişlerdir. Mektepte, Katolik mezhebinde bulunan demiryolu memurlarının erkek ve kız 14 çocuğuna, Rumca ve Fransızca eğitim vermeye; “eyyâm-ı mahsûsada”, demiryolu memurları ve Uşak'ta bulunan Katoliklerle birlikte mabette ayinlerini yapmaya başlamışlardır. Resmî ruhsat almadan, adeta fiilî bir durum yaratarak başlattıkları bu kurumsallaşma faaliyetleri karşısında, mahallî idarecilere “mensûb oldukları sefâretten tebliğât vuku' bulmadıkca bu hâlde devâm ideceklerini ifâde” etmişlerdir. Bunun üzerine konu İstanbul'a bildirilmiş ve yapılması gerekenler, Hüdavendigâr Vilâyeti tarafından 4 Haziran 1899 tarihinde Dâhiliye Nezâreti'ne sorulmuştur.⁴⁵ Dâhiliye Nezâreti'nin tezkiresi üzerine Bâb-ı 'Âli, Hâriciye Nezâreti'nden, “hükûmet-i seniyyeden ruhsat almaksızın memâlik-i şâhâne mekâtib ve me'âbid te'sîs ve inşâsının men'i hakkındaki irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhî hükûm-i münîfine nazaran mezkûr mektebin şimdiden kapatılması yâhud bu gibi ahvâlin 'adem-i vukû'u için nezâret-i celîlelerince sefâret ile bi'l-muhâbere hâsıl olacak netice üzerine icrâ-yı icâbını” ve bu konuda “vâki' olacak mütâla'a-ı 'aliyelerinin inbâsını ve tezkirenin i'âdesini” talep

⁴⁰ BOA. BEO. VGG. 58899. Ayrıca bkz. BOA. HR. H. 542/5, 29 Mayıs 1896; BOA. HR. H. 438/24, 13 Mart 1896.

⁴¹ BOA. MV. 67/46, 17 Eylül 1891/12 S 1309; BOA. İrade, Meclis-i Mahsûs, 5328, 22 Eylül 1891/17 S 1309. Konuyla ilgili olarak ayrıca bkz. Edhem Eldem, *Osmanlı Bankası Tarihi*, Ayşe Berktaş (Çev.), Osmanlı Bankası Tarihi Araştırma Merkezi, İstanbul, 1999, s. 161, 285-286. Şubenin açılışında Uşak Kazası'nın ticarî öneminin önemli rol oynadığı hakkında bkz. Christopher Clay, “The Origins of Modern Banking in the Levant: The Branch Network of the Imperial Ottoman Bank, 1890-1914”, *International Journal of Middle East Studies*, 26, 1994, pp. 597.

⁴² Biray Çakmak, *Osmanlı Modernleşmesi Bağlamında Bir Batı Anadolu Kazasında Sosyo-ekonomik Yapı: Uşak (1876-1908)*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2008, s. 120-124; Sadiye Tutsak, “Osmanlı Devletinin Son Devirlerinde Uşak Kazası”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XVI, İzmir, 2001, s. 177-179.

⁴³ 1897-1898/1315 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi, s. 315.

⁴⁴ 1906-1907/1324 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi, s. 607.

⁴⁵ BOA. DH. MKT. 2211/156, 18 Haziran 1899/8 S 1317.

etmiştir.⁴⁶ Ancak, bu girişimden bir netice alınamamış ve misyonerler faaliyetlerine devam etmişlerdir.

Vartalidi ve arkadaşları oldukları anlaşılın Fransuva'nın ve Anton'un daha sonra, kiralanan mektep binası ile yeni binalar satın aldıkları anlaşılmaktadır. Nitekim İtalyan vatandaşı olan Fransuva'nın iki adet hane satın aldığı, kendisinin vefatıyla hanelerin mülkiyet hakkının eşine geçtiği; Fransa tebaasından olan Anton'un da bir boyahane satın aldığı, bu boyahanenin mülkiyet hakkının da kendisinin vefatıyla eşine geçtiği görülmektedir. Bu binalar, mülk sahipleri tarafından 1906/H. 1324 yılında İzmir'de oturan Andriya Poli Ferri Timoni (?)'ye 45000 kuruş bedel karşılığında satılmıştır.⁴⁷ Bu arada Fransa tebaasından Viktor Parmanti de, 13000 kuruş değerli olan bir adet mesken, 5000 kuruş kıymetinde bir adet icarhane satın almıştır. Nitekim Hüdavendigâr Vilâyeti'nden Dâhiliye Nezâreti'ne yazılan 18 Haziran 1914 tarihli tahriratta; Fransız tebaasından Andriya Poli Ferri Timoni adına 27000 kuruş kıymetinde bir boyahane ile iki hane kayıtlı olduğu, bunların “mü'essesât-ı hayriyyeden olduğuna dâ'ir kayd ve işâret” olmadığı, iki haneden birisinin mektep haline ifrağ ve diğerinin ikâmete tahsis edildiği⁴⁸ belirtilmektedir. Aynı tahriratta; Viktor Parmanti adına kayıtlı iki haneden birisinin de, aynı şekilde mektep ittihaz edildiği ve diğerinde rahiplerin ikamet eyledikleri ifade edilmektedir.⁴⁹ Bu hanelerin “yekdiğerine kalb idilerek Fransız Frer Mektebi nâmı altında” kullanılmaya başlandığı, hanelerden birisinin bir odasının mabede tahvil edildiği anlaşılmaktadır.⁵⁰

Rum Mahallesi'nde bulunan ve 1896/R. 1315 yılında açılan mektebin ilk müdürü rahip Marengo idi. İbtidâi derecesinde olan mektepte, üç rahip muallim görev yapmaktaydı. “Müdâvimîni meyânında etfâl-i Müslime” bulunmayan mektep, birçok yerde olduğu gibi, ruhsatsız olarak açıldı.⁵¹ Osmanlı Devleti, mektebe, “Latin Kilise Mektebi” adı altında, 1901 yılında resmî ruhsat verdi.⁵²

⁴⁶ BOA. BEO. 99596, 23 Haziran 1899/13 S 1317.

⁴⁷ BOA. DH. İUM. E-24/75, 30 Kasım 1916/4 S 1335.

⁴⁸ Uşak Kasabası'nda, Rum Mahallesi'nde, 2000 zirâ' genişliğinde, sırf mülk bir arsa üzerinde bulunan 15000 kuruş değerinde, Andriya Poli Ferri Timoni adına kayıtlı hanelerin mektep ve mabet ittihaz edildiğine dair bkz. BOA. BEO. 138722, 20 Mayıs 1902/11 S 1320.

⁴⁹ BOA. DH. İUM. 85/1-9.

⁵⁰ BOA. DH. İUM. E-24/75, 30 Kasım 1916/4 S 1335. Bu müesseseler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Adnan Şişman, Sadiye Tutsak, Biray Çakmak, “XX. Yüzyıl Başlarında Uşak'taki Fransız Müesseseleri”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt IV, Sayı 1, 2002, s. 103-116.

⁵¹ BOA. ŞD. 2757/1, Dersaadet 23/600, 19 Temmuz 1906/27 Ca 1324, 25. sayfa. “Mevcûdiyetleri karin-i tasdik-i âli olan Fransa mü'essesâtı meyânında Uşşâk'da “Latin Kilisesi Mektebi” deyû bir mektebin mukayyed bulunduğu müfettişliğin kuyûdundan anlaşılmıştır.”

⁵² Şerife Yorulmaz, “Osmanlı-Fransız İlişkileri Çerçevesinde Osmanlı Topraklarında Açılan Fransız Kültür Kurumları ve Bunların Meşruyet Kazanmaları (19.-20. Yüzyıl Başları)”, *OTAM*,

Bu okula, 1913 yılında, Ecoles Chrétiennes Rahipleri Mektebi adıyla yeniden ruhsat verildi.⁵³

I. Cihan Harbi'nin başlaması üzerine, Osmanlı Devleti'nin almış olduğu kararla mektepteki ve mabetteki misyonerler sınır dışı edildi.⁵⁴ Bunun üzerine müesseseler kapandı. Mektep olarak kullanılan binada, Uşak Kaymakamlığı tarafından Uşşak Medresesi açıldı.⁵⁵

Bu medrese, 1920 yılında Yunan işgal kuvvetleri tarafından tahrip edildi. Medresenin doğu ve güney taraflarındaki otuz hücre, Yunan topçu kıtaları tarafından işgal edilmiş, içerisindeki dolaplar ve kapaklar kırılmış ve yakılmıştır. Yunan işgal birlikleri tarafından idarî işlere müdahale edilmeyeceği defalarca beyan edilmekle birlikte, Yunan kuvvetleri generali Nider (?), Hulusi Efendi'yi belediye reisi atamıştır. Hulusi Efendi⁵⁶, medrese yatakhanelerini 17 Ekim 1920'de Yunan kuvvetlerine işgal ettirmiştir. İçerisindeki eşyaların taşınmasına izin verilmemiştir. Yatakhane içindeki 100 karyola tahtası, 30 karyola demiri, 23 dolap işgal kuvvetlerinin elinde kalmıştır. Bu arada belediye memurlarıyla birlikte Yunan zâbit ve askerleri, medresenin tadrîsât kısımlarının ve civarında bulunan medrese müdürüne ait hanenin tahliye edilmesini istemişlerdir. 22 Ekim 1920, Pazartesi günü, saat 7'de, hanenin kapısı kırılarak, medrese müdürünün kişisel eşyaları ile ailesi haneden dışarı atılmıştır. 23-24 Ekim 1920 gecesi, medrese müdürü, müdürlük odasından silahlı askerler tarafından atılmış, merkez kumandanlığına götürülmüş, resmî evrak dosyalarına el konulmuştur. Medrese müdürü, çeşitli işkencelere maruz bırakılmıştır. Bu süre zarfında da medrese tatil edilmiştir.

Sayı 11, Ankara, 2000, s. 742; Şamil Mutlu, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, Gökkuşbe, İstanbul, 2005, s. 159.

⁵³ Mutlu, *age.*, s. 178.

⁵⁴ BOA. DH. İUM. E-24/75, 30 Kasım 1916/4 S 1335. "Mevcûd mekteb ile ânın bir odasında bulunan ma'bed de düvel-i muhâsama mü'essesâtından olmağla Meclis-i Vükelâ zabıt-nâmesinin on sekizinci bendi mücibince ilgâ ve tahliye kılınmış ve binâsı da hükûmet-i seniyye cânibinden 'Uşşak Medresesi itihâz olunmuş ve erkân ve müstahdemîni memleket hâricine ihrâc edilmiştir" (BOA. HR. HMŞ. İŞO. 126/2, 9 Aralık 1916/13 S 1335, lef 1/1, 1/2).

⁵⁵ "Devletlü efendim hazretleri Emniyyet-i 'Umûmiyye Müdiriyyeti ifâdesiyle şeref-vârid olan 6 Kânûn-ı evvel sene 1331 târihli ve 761 numarolu tahrîrât-ı 'aliye-i nezâret-penâhileri 'arıza-ı cevâbiyyesidir. 'Uşşak'da mukaddemâ Fransız tâbi'iyetinde ve Fransız Frer Mektebi nâmında olan mekteb âhiren medreseye tahvil edilerek 'Uşşak Medresesi nâmla yâd ve el-yevm derûnunda icrâ-yı tadrîsât idilmekde olduğunun ve bundan başka livâ dâhilinde ecnebî tâbi'iyetinde mü'essesât-ı tadrîsiyye ve mezhebiyye olmadığının bi'l-muhâbere anlaşıldığı 'arz olunur. Olbâbda emr ü fermân hazret-i men-lehül-emrindir. 20 Rebi'ül-evvel 334 Kütahya Mutasarrıfı" (BOA. DH. EUM. 5. Şb. 23/12, 12 Nisan 1916/8 C 1334).

⁵⁶ "âşâyiş-i hukûk-ı 'âlî-i Osmânî'yi pâyımâl iden ve sırf Yunanlılara itmiş olduğu casusluk ve ahâlî-i mahalliyyeyi tehdid ile emvâl ve nükûdunu gasb etmek ve itdirmek husûsundaki hüdemat-ı me'yûsesine mükâfaten General Nider (?) tarafından ta'yîn idilen belediye re'isi Hulusi Efendi" (BOA. DH./İ-UM. 20-26/14-9, 27 Aralık 1920/15 R 1339).

Medrese müdürü, bu durumu, “böyle ruhânî dârü’t-tedris olan bir mü’essesenin hukûku hiçbir düvel-i muhârebe tarafından zabt ve gasb idilemeyeceği bi’l-‘umûm devletlerin kabûl ve ri’âyet itmekde oldukları hukûk-ı beyne’d-düvel kavâ’id-i esâsiyyesinden olub ‘aksi hâli ‘asr-ı hâzır-ı medeniyet bütün mevcûdiyetiyle redd itmekde olduğu ma’lûm-ı en’âmdır” şeklindeki ifadeleriyle Dâ’ire-i Meşihat-ı İslâmiyye’ye bildirmiş ve Yunan işgal kuvvetleri tarafından belediye reisi atanan ve “ihânnet-i fitriyyesi pek âşikâr olan” Hulusi Efendi’nin “memleket ve milletine bir düşmânın itmekden hayâ ideceği harekâtı cümlesinden olarak memleketin yersiz ve hâmisiz yetimlerinin iskân ve i’âşe ve ta’lîm, terbiye idildiği dârü’l-eytâmı ve kezâlik i’dâdî ve Necm-i Edeb ve Osmân Gâzi gibi medeniyetin muhâfazasına sâ’i olan bir takım mü’esseseleri derûnunda mevcûd ve hemân bin kadar eytâm ve etfâli sokağa atmak sûretiyle işgâl” ettirdiğini ifade etmiştir. Devamla “ufak bir kazâ merkezi olan kasabamızın efrâd-ı ma’sûmeye â’id mesâkin ve mebâninin cebren ve kahren hatta bilâ-lüzûm ve bilâ-ihtiyâc zabt ve gasb edilmiş olanları yüzlere bâliğ olmaktadır. Bu meyânda yalnız idâre-i dâ’iyânemde bulunan medresede ikâ’ edilmiş olan tahribât bin lirayı mütecâviz bir meblâğ ile ta’mîr idilemeyecektir. Ma’a-hezâ bu işgâllerin devâmı daha ‘azîm zararları ve ‘ilm ve ‘irfân noktasından telâfisi gayr-i kâbil felâketleri intâc ideceğinden bir an evvel işgâl altında tahrib idilmekde olan medrese ve müstemilâtı mebâninin tahliyesi ve hasarât-ı vâkı’anın tanzîmini, husûsâtıyla bi’l-müdâhale belediye re’isi ta’yîn olunan Hulusi Efendi’nin tebdîli keyfiyetinin icâb iden makamâta” ‘arz ve tebliğ edilmesini talep etmiştir.⁵⁷ Bunun üzerine Dâ’ire-i Meşihat-ı İslâmiyye tarafından gereği Dâhiliye Nezâreti’ne 23 Aralık 1920 tarihinde bildirilmiş, akabinde de Dâhiliye Nâzırı Vekili Mustafa Arif Bey, Hâriciye Nezâreti’ne bilgi vermiştir.⁵⁸

Müslüman-Türk Özel Okulları

20. yüzyıl başında Uşak Kasabası’nda Müslüman-Türk ahali tarafından da özel okullar açıldı. Nümüne-i Edeb Mektebi dışında, Şemşü’l-Maârif, Gülşen-i İrfan, Bedrü’l-Maârif ve Mustafa Rüstem Efendi Mektebi açılan özel okullardı.⁵⁹

Gülşen-i İrfân Husûsî Mektebi

Gülşen-i İrfân Husûsî Mektebi, muallim Ahmet Tahir Efendi⁶⁰ tarafından kaymakam Şevki Bey’in izniyle açıldı. Mektebin resmî açılışı, II. Abdülhamit’in

⁵⁷ BOA. DH./İ-UM. 20-26/14-9, 27 Aralık 1920/15 R 1339.

⁵⁸ BOA. DH./İ-UM. 20-26/14-9, 27 Aralık 1920/15 R 1339.

⁵⁹ 1906-1907/1324 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi, s. 420; 1900-1901/1318 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi, s. 221; 1901-1902/1319 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi, s. 226.

⁶⁰ Ahmet Tahir Efendi, müderris Çallı Ömer Efendi’nin oğludur. 1872-1873/H. 1289 yılında, Uşak’ta doğdu. Uşak Rüşdiye Mektebi’nde eğitim gördü. Babası Çallı Ömer Efendi’den Arapça ve Farsça dersleri aldı. Şiire ilgi duydu. Vilâyet merkezi Bursa’da çıkan edebî mecmua, Nilüfer’de özel

tahta çıkışının 25. yıldönümünde yapıldı. Müessis ve muallim-i evvel Ahmet Tahir Efendi, Uşak Kaymakamlığı'ndan resmî ruhsat verilmesini istedi. Bunun üzerine Uşak Kaymakamlığı, 10 Ocak 1908'de gereğini, Kütahya Mutasarrıflığı'na bildirdi. Kaymakamlığa verilen istid'âya; mektebin muallim-i evveli Ahmet Tahir Efendi'nin, muallim-i sânisî Ömer Lütfî Efendi'nin, muallim-i sâlisî Mustafa Efendi'nin tercüme-i hal varakları, ibtidâî ve rüşdî kısımlarda okutulan ders kitaplarının isimleri, mektebe devam eden öğrencilerden tahsil edilen ücretler için verilen makbuz ilmuhaberleri de eklendi. İlgili evrak, Maârif Nezâreti'ne gönderildi.⁶¹ Nezâret, evrakı Mekâtib-i 'Âliye ve Husûsiye Müdiriyyeti'ne havale etti. İlgili müdiriyyet, evraktaki eksikliklerin giderilmesini, daha sonra da gerekli muamelenin Hüdavendigâr Vilâyeti, Maârif Müdiriyyeti tarafından yapılmasını kararlaştırdı. Maârif Nezâreti de gereğini Hüdavendigâr Vilâyeti'ne bildirdi.⁶² Daha sonra Hüdavendigâr Vilâyeti, Maârif Müdürlüğü, gerekli ruhsatı verdi.

1903-1904/H. 1321 yılında mektepte, muallim-i evvel Ahmet Tahir Efendi, muallim-i sâni Ragıb Efendi, muallim-i sâlis Şükrü Efendi, rik'a muallimi nüfus memuru Mehmet Ali Efendi idi.⁶³ 1904-1905/H. 1322 yılında muallim-i sâlis ve rik'a muallimi değişti. Muallim-i sâlis Ömer Lütfî Efendi, rik'a muallimi Mehmet Ali Efendi oldu.⁶⁴ 1905-1906/H. 1323 yılında mektebin kadrosunda herhangi bir değişiklik yaşanmadı.⁶⁵ 1906-1907/H. 1324 yılında da aynı kadro görev başındaydı.⁶⁶

Nümûne-i Edeb Mektebi

Kaza Maârif Komisyonu tarafından ehliyetnâme verilen Hüseyin Remzi Efendi, mektebine bir ruhsatnâme verilmesini istid'ânâme ile talep etti. Kendisinden mektebin ders programı, talimât-ı esâsiyyesi, tercüme-i hâl varakası alınmış; bu evrak, Kaza Maârif Komisyonu mazbatası ve konuyla ilgili olumlu Kaza İdare Meclisi mazbatası ile birlikte Kütahya Mutasarrıflığı'na gönderilmiştir. Kütahya Mutasarrıflığı'nın evrakı, Hüdavendigâr Vilâyeti'ne havale etmesi üzerine, konuyla ilgili olarak Vilâyet Maârif Müdiriyyeti'nin mütalaası alınmıştır. Neticede Vilâyet, Maârif Nezâreti'nden, "bu gibi husûsî

bir köşesi vardı. Mektebinde Uşaklılara ilk kez futbol topunu gösterdi. İlk kez nota ve ritmik hareketlerle müzik talimi yaptırdı. Dolayısıyla ilk kez jimnastik (Beden Eğitimi) dersini okulunda talim ettirdi. Ahmet Tahir Efendi, 1922 yılında Yunanlılar tarafından şehit edildi (Haşim Tümer, *Uşak Tarihi*, Uşak Halk Eğitimine Yardım Derneği Kültür Yayınları, İstanbul, 1971, s. 81-82).

⁶¹ BOA. MF. MKT. 1060/12, 16 Haziran 1908/16 Ca 1326.

⁶² BOA. MF. MKT. 1060/12, 16 Haziran 1908/16 Ca 1326.

⁶³ 1903-1904/1321 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi, s. 237.

⁶⁴ 1904-1905/1322 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi, s. 217.

⁶⁵ 1905-1906/1323 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi, s. 225.

⁶⁶ 1906-1907/1324 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi, s. 420.

olarak mekteb küşâd idenlere ruhsatnâme i'tâsı mesbûk olmadığından ruhsatnâme virilecek olduğu sûrette nümûnesinin isrâsını" talep etmiştir.⁶⁷ Bunun üzerine Maârif Nezâreti, Meclis-i Kebîr-i Maârifî⁶⁸, konuyu görüşmüş ve "husûsî olarak mekteb küşâdı arzûsunda bulunanlar için îcâb iden mu'âmelenin iktizâsı(nın) ma'ârif nizamnâmesinin yetmiş dokuzuncu maddesinde musarrâh ve mekteb mü'essis ve mu'allimlerine dâ'ir ma'lûmât(ın) dahi nizamnâme-i mezkûrun mu'allimler hakkındaki madde-i mahsûsunda münderic" bulunduğunu ifade etmiştir.⁶⁹ Bunun üzerine de Maârif Nezâreti, Hüdavendigâr Vilâyeti'ne bilgi vermiştir.⁷⁰ Neticede, mahallince ilgili nizamnameye göre mektebe ruhsatnâme verilmiştir.

Hüseyin Remzi Efendi, Nümûne-i Edeb Mektebi'nin talimât-ı esâsiyesini de hazırlamış ve mektebin işleyişi ile ilgili temel esasları belirlemiştir. Talimatnameye göre; mektep, gündüzlüydü. Mektepte eğitim-öğretim süresi altı yıldır. Bunun 3 yılı ibtidâî, 3 yılı rüşdî tadrîsâtı içindi. Mektepte seçmeli olarak Arapça, Farsça ve Fransızca dersleri öğretilecek, öğrencilere okuma ve tercüme usûlleri gösterilecekti. Mektebin idaresi kurucusuna ait olacaktı. Mektebe kayıtlı ve kabul olacak/olunacak talebenin, bulaşıcı hastalığının olmadığı tespit edilecek ve ayrıca talebeler aşılı oldukları halde mektebe kabul edilecek, aşılı olmayan talebeler mektebe kabul edilmeyecekti. Mektepte talebeler tek tip elbise giyecek (mektebe dühûl edecek talebeye yeknesak elbise iksâ itdirilecek), bu üniformaların ücretleri veliler tarafından karşılanacaktı. Mektebe kabul olunacak talebe, 7 yaşından küçük, 10 yaşından büyük olmayacak, ancak imtihânla üst sınıflardan birine kaydolunabilecek olan talebelerin yaşı, sınıfı nispetinde yukarı olabilecekti. Mektebe dâhil olacak talebeden aylık tahsil edilmek ve üçe bölünmek üzere bir eğitim-öğretim ücreti alınacaktı. Birinci kısım bir mecdiye, ikinci kısım üççeyrek mecdiye, üçüncü kısım yarım mecdiye olacak, üç dereceye taksim edilen aylık ücret (ücret-i mâhiye) çocukların velilerinin ekonomik durumlarına göre tahdîd olunacaktı. Bununla birlikte fakir olup da, öğretim ücretlerini ödeyemeyen İslâm çocukları, geri çevrilmeyecek, mektebin bütçesini bozmamak şartıyla meccânen kaydedilebileceklerdi. Talebenin "tahsîl-i 'ulûm ve fûnûn husûsunda derecât-ı sa'y ve gayretleri anlaşılacak" için her üç ayda bir defa husûsî imtihânları, yılsonunda da "Kazâ Ma'ârif Komisyonu Hey'eti ile hâricden teşrîf edecek olan öğrenci velileri ve sâ'ir ma'ârif-şinâs" karşısında genel sınavları (imtihân-ı 'umûmîleri) yapılacaktı. Mektepteki muallimler muvazzaf olacak, fahrî olarak ders vermek isteyenler de

⁶⁷ BOA. MF. MKT. 489/46, 2 Mart 1900/29 L 1317.

⁶⁸ Meclis-i Kebîr-i Maârif, Maârif Nezâreti bünyesinde ilmî ve idarî kısımlardan oluşan ve danışma meclisi niteliğinde olan bir organdı. Bu meclis hakkında bkz. Uğur Ünal, *Meclis-i Kebîr-i Maârif, 1869-1922*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2008.

⁶⁹ BOA. MF. MKT. 489/46, 2 Mart 1900/29 L 1317.

⁷⁰ BOA. MF. MKT. 489/46, 2 Mart 1900/29 L 1317.

ders verebilecekti. Talimatnameye göre, bir dili bilmek demek, onu okuyup, yazmak, konuşmak demektir. Bu sebeple mektepten mezun olan talebe, görmüş olduğu lîsânı okuyabilecek, yazabilecek, konuşabilecekti.⁷¹

Nümûne-i Edeb Mektebi'nde kız-erkek öğrenciler birlikte öğrenim-eğitim gördü. Uşak Kasabası'nda muhtelit-karma eğitim verilen ilk Müslim mektebiydi.⁷² Uşak eşrâfından Tirîdzâde Mehmet Paşa⁷³, Nümûne-i Edeb Mektebi'ni nakden desteklemiş, iki kızını bu mektebe kaydettirmiştir. Bu mektepte, Kulalı Mehmet Ağa'nın kızı Ayşe, Tirîdzâde Mehmet Paşa'nın kızları Hasibe ve Sıdika, İllez Ağa kızı Hayriye eğitim-öğretim görmüşlerdir.⁷⁴

Mektebin Kurucusu Hüseyin Remzi Efendi

Hüseyin Remzi, aslen Adanalı'dır. İsmi, Hüseyin, mahlası Remzi'dir. Hacı Remzi olarak yâd olunur. Babası aslen Kayserili'dir. İsmi Arif, mahlası Hacı Himmet'tir. Şâ'ir ve şeyhtir. 1870/H. 1287 yılında Kayseri'den Adana'ya göçmüştür. Hüseyin Remzi Efendi, 11 Mart 1872 tarihinde, Çarşamba günü, akşam, ezânî saatle birde doğmuştur. Adana Hükümet Konağı karşısındaki ibtidâî mektebine başlamıştır. 1881/H. 1298 yılı sonunda mektepten şehadetnâme almıştır. Bu sırada annesi vefat etmiş ve İzmir'de ikâmet etmekte olan babasının yanına gelmiştir. Burada İzmir Rüşdiye Mektebi'ne kaydolmuş ve süresi zarfında derslerini tamamlayarak, 25 Temmuz 1887 tarihinde şehadetnâme alarak mezun olmuştur. Akabinde İzmir'de Şadırvan Camii imamı Hâfız İbrahim Efendi'den hıfza başlayıp, 15 Mayıs 1888 tarihinde duasına muvaffak olmuştur. Daha sonra ilmiye tarikine girerek, Manisa, Kırkağaç, Soma ve Bergama taraflarında “miftâhü'l-‘ulûm olan sarf ve nahv gibi mukaddimâtı tahsîl” etmiştir.⁷⁵

1891/H. 1307 yılında Uşak Kasabası'na gelmiş ve eşrâftan Acemzâdelerin⁷⁶ ve sairlerin ricâsı ve talebi üzerine Uşak'ı vatan ittihaz etmiştir. Bu sırada

⁷¹ 24 Ekim 1899/11 Teşrin-i evvel sene 1315 ve 18 Cemâziel-âhir sene 1317 tarihli ve Uşak Nümûne-i Edeb Mektebi mü'essisi ve mu'allimi Hüseyin Remzi Efendi tarafından hazırlanan talimât-ı esâsiye için bkz. BOA. MF. MKT. 489/46, 2 Mart 1900/29 L 1317. Konuyla ilgili bir çalışmada, mekteple ilgili arşiv belgelerine ulaşılmadığından, sathî bilgilere yer verilmektedir. Bu konuda bkz. Erdoğan Solak, “Osmanlı Dönemi Uşak Mektepleri”, *İlmî Araştırmalar*, Sayı 15, İstanbul, 2003, s. 122.

⁷² Tümer, *age.*, s. 79.

⁷³ Tirîdzâde Mehmed Paşa hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bıray Çakmak, “Geç Dönem Osmanlı Taşra Toplumunda Eşrâfın Mahallî İşlevleri Üzerine: Uşaklı Tirîdzâde Mehmed Paşa”, *Hacettepe Üniversitesi, Cumburiyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)*, Yıl: 7, Sayı 13, 2011, s. 3-29.

⁷⁴ Tümer, *age.*, s. 80.

⁷⁵ BOA. MF. MKT. 489/46, 2 Mart 1900/29 L 1317.

⁷⁶ Eşrâftan Acemzâdeler, 18. yüzyılın sonlarından itibaren Uşak Kazası'nda önemli roller oynadı. Nitekim Acemzâde Ahmet Ağa, yükümlülüklerini yerine getirmediği için fermânlı ilan edildi. Anadolu vâlisi Ali Paşa, tedibine memur edildi. Ali Paşa, Acemzâde Ahmet Ağa üzerine bizzat gitmedi. Kardeşi Osman Bey'i ve Uşak Voyvodası Hasan Ağa'yı gönderdi. Acemzâde

memleketinde bulunan babasını Uşak Kasabası'na getirmiştir. Daha sonra tahsîl amacıyla İstanbul'a, Nisan 1891'de de Ramazaniye için Midilli'ye gitmiştir. Orada Midilli müftüsü Mehmet Efendi, damadı Mustafa Efendi ve Defter-i Hakânî memuru Salim Bey, kendisinden çok memnun kalmışlardır. Daha sonra babasından mektupla izin isteyerek, Hicaz'a gitmek üzere yola çıkmıştır. Güzergâhında bulunan Mısır'a uğramış, orada Mısır Fevke'l-'ade Komiserliği'nde bulunan Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın kâtiplerinden Arif ve İzzet beylerle meşâyih-i kirâmdan es-Seyyid eş-Şeyh el-Hac Abdullah Efendi'nin iltifatlarına mazhar olmuş, Hicaz'dan dönüşünde Mısır'da kalıp, Mehmet Bey Medresesi'nde bir odada, tahsile devam etmiştir. Burada mantık, me'ânî, fıkıh, akâ'id ilimlerini tahsîl etmiştir. Ayrıca burada husûsî olarak erbâb-ı fennden hendese, hisâb, coğrafya, tarih-i Fransevî tahsîl etmiştir. Türkî, Arabî, Fârisî lisânlarını okuyup yazmaya kâdirdir. Mısır'daki Medresetü'l-'Abbasiyye'de Türkçe muallimliğine tayini kararlaştırılmış iken, 30 Ağustos 1894 tarihinde Uşak Kasabası'nda meydana gelen yangında⁷⁷ afetzede olan ve Sivash Köyü'ne giderek 81 yaşında, 16 Ekim 1894 tarihinde vefat eden merhum babasını ziyaret etmek için Uşak'a dönmüştür.⁷⁸

Birkaç ay sonra da Uşak müftüsü el-Hac Mustafa Asım Efendi'nin derslerine devam etmeye başlamış ve kendisinden icazetnâme almıştır. Bu arada tekrar Mısır'a gitmek niyetinde iken Uşak eşrâfından Kulalı Mehmet Ağa'nın⁷⁹ talep ve

Ahmet Ağa, Banaz'ın Öksüz köyüne çekildi. Üzerine gönderilen kuvvetleri yenilgiye uğrattı. Bunun üzerine Acemzâde Ahmet Ağa'nın isyanını bastırmak için Karaosmanoğlu Hacı Mehmet Ağa ve Bergama Voyvodası Hacı Ömer Ağa memur edildi. Neticede Acemzâde Ahmet Ağa, yapılan askerî harekât sonucunda idam edildi. Kellesi padişaha gönderildi (Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, Cilt 5, Dersâ'adet, 1309, s. 326). Acemzâdeler, daha sonraki yıllarda, Uşak Kazası'nda çeşitli işlevler ifa etti. Acemzâdelerin etkinliği, Tanzimat Dönemi'nde iltizâm ve ticâret sayesinde sürdü. Aile, önemli miktarda mal varlığına sahip oldu. Bir ara İstanbul'daki Ermeni Bogos'tan faizle borç para aldı. Ancak borcunu ödeyemedi. Bunun üzerine gayrimenkulleri haczedilerek satışa çıkarıldı. Ancak talip çıkmaması sebebiyle malları satılamadı. Sultan Abdülaziz'in saltanatında, askerî personele tefevvüzâtta bulunmaları sebebiyle memleket işlerine karıştırılmaları için haklarında irâde-i seniyye çıktı. Kaza Meclisi'nde aza olan Acemzâdeler'den Hâlid Bey'e, Sadâret tarafından tenbihnâme yazıldı. "Muğâyir-i rızâ-yı 'âlî bir gûne harekette" bulunmaması istendi (BOA. MVL. 249/48, 27 Nisan 1852/7 B 1268). 1870'li yıllardan sonra da kazada mültezim olarak hep var oldular. Haklarında köylüler tarafından İstanbul'a sık sık şikâyetler yapıldı.

⁷⁷ Bu yangın hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Biray Çakmak, "Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda Afet Yönetimi: 1894 Büyük Uşak Yangını", *Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi (HUTAD)*, Sayı 15, Ankara, 2011, s. 63-90.

⁷⁸ BOA. MF. MKT. 489/46, 2 Mart 1900/29 L 1317.

⁷⁹ Kulalı Rüstem Ağâzade Hacı Mehmet Ağa, ticâret ve iltizâmı zenginliğini arttıran önemli bir şahsiyetti. Kaza idaresinde sık sık müspet ve menfî icraatlarıyla varlığını hissettirdi. Kula'da önemli miktarda tarım arazilerine sahipti. Zenginliğinin bir diğer kaynağı da tefecilikti. "Uşşâk'da Rüstem Ağâzâde Mehmed Ağa nâmında bir tâcirin zürâ' ve ahâliye yüzde seksen güzeşte ile pâre ikrâz ve suver-i sâ'ire ile rahtedâr itmekde olduğu ifâdesini hâvî ahâli vekili Hasan imzâsıyla virilen varak 25 Teşrin-i sâni sene 305 târihinde vilâyet-i celîlerine gönderilmiştir." (BOA. DH. MKT. 1772/30, 16 Ekim 1890/2 Ra 1308).

ricası üzerine altı-yedi yaşlarında bulunan kızına husûsî, *usûl-ı cedîd* üzere dersler vermeye başlamış ve birkaç ay sonra çocuk okuyup-yazmaya başlamış, bunun üzerine Uşaklıların evlatlarını da kabul etmeye başlamıştır. Kısa sürede çocukların sayısı artmış, bunun üzerine bir mektep tedârikine gereksinim duyulmuştur. Neticede geçici olarak bir mektep kiralanmaya ve daha sonra yardımseverler tarafından bir mektep inşa ettirilmeye karar verilmiş ve Debbağlar Tekkesi isimli bir mahal kiralanmış, 11 Aralık 1897 tarihinden itibaren orada eğitim-öğretime devam edilmiştir. Kısa sürede de öğrencilerin sayısı 100'e ulaşmıştır. Böylece tesis ve terakkisine muvaffak olduğu Nümûne-i Edeb isimli husûsî mektep için bir ruhsat alma fikri hâsıl olmuştur. Bu arada Uşak'a gelen Hüdavendigâr valisi Halil Paşa da kendisine iltifatta bulunmuş, bunun üzerine mektebin ne şekilde kurulduğunu ve nasıl geliştirildiğini valiyeye arz etmiştir. Bunun üzerine Hüdavendigâr valisi Halil Paşa, Uşak Kasabası'ndaki mekteplerin teftişi göreviyle Uşak'ta bulunan Kütahya Mekteb-i İdâdî-i Mülkî Müdürü ile maiyet memurlarından Mazhar ve Şevket beyleri mümeyyiz tayin edip, mektebini teftiş ve mevcut talebelerin "derecât-ı müktesebelerini" tayin ve takdir ettirmiştir.⁸⁰

Neticede, eğitim-öğretim faaliyetleri müspet bulunmuştur. Bunun üzerine Nümûne-i Edeb Mektebi'nde okutulan derslerin programını ve talimât-ı esâsiyyesini, istid'ânâme ile birlikte vali Halil Paşa'ya vererek, ruhsatnâme talebinde bulunmuştur. Bunun üzerine vali, istid'ânâmeyi müdire vermiş ve kendisinin icap eden fenlerden imtihan edilmesini emretmiştir. Yapılan imtihanında başarılı bulunmuş ve kendisine maârif komisyonu heyeti tarafından tasdik edilmiş bir ehliyetnâme verilmiştir. Müdür tarafından ayrıca istid'ânâmenin zeyline, "mu'allim-i mümâileyh Hüseyin Remzi Efendi'nin istid'âsına leffen takdîm-i huzûr-ı 'âlî-i vilâyet-penâhîleri kıldığı programdaki fennlerden imtihanı bi'l-icrâ yedine bir ehliyetnâme verilmiştir. Binâen'aleyh ruhsatnâme i'tâsı ise irâde-i 'inâyet-sa'âde-i hazret-i şehinşâhiye menûit olduğu ma'lûm-ı 'âlî-i vilâyet-penâhîleri olmağla olbâbda" yazılmıştır.⁸¹

Öğretim Kadrosu

Mektepte 1900-1901/H. 1318⁸², 1901-1902/H. 1319⁸³, 1902-1903/H. 1320⁸⁴, 1903-1904/H. 1321⁸⁵, 1904-1905/H. 1322⁸⁶ ve 1905-1906/H. 1323⁸⁷

⁸⁰ BOA. MF. MKT. 489/46, 2 Mart 1900/29 L 1317.

⁸¹ BOA. MF. MKT. 489/46, 2 Mart 1900/29 L 1317.

⁸² 1900-1901/1318 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi, s. 221.

⁸³ 1901-1902/1319 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi, s. 226.

⁸⁴ 1902-1903/1320 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi, s. 229.

⁸⁵ 1903-1904/1321 Hüdavendigâr Vilâyeti salnâmesi, s. 237.

⁸⁶ 1904-1905/1322 Hüdavendigâr Vilâyeti salnâmesi, s. 217.

yıllarında muallim-i evvel Hacı Remzi Efendi, muallim-i sâni Katibzâde Mustafa Efendi idi. Ayrıca mektepte, 1900-1901/H. 1318⁸⁸ yılında bevvâb olarak Hacı Yunus Efendi görev yapmaktaydı. 1906-1907/H. 1324 yılında ise mektepte, muallim-i evvel Hacı Remzi Efendi, muallim-i sâni Hasan Efendi idi.⁸⁹

Okulda Okutulan Dersler

Nümûne-i Edeb Mektebi'nin ders programı 3 yılı ibtidâi ve 3 yılı rüşdî sınıfları olmak üzere yıl yıl tespit edildi. Mevzuat gereği hazırlanan ders programına göre; ibtidâi kısımdaki dersler, genelde okuma-yazma ve dört işlem ağırlıklıydı. Rüşdî kısım derslerini ise ağırlıklı olarak Arapça, Farsça ve Türkçe gramerleri, tarih, coğrafya, Fransızca, ahlak dersleri oluşturdu.

İbtidâi birinci kısım şâkirdânına mahsûs dersler

Mükemmel Elifbâ-yı Osmânî, Tahrîr-i Hurûf, Tahrîr-i Cümel, Kırâ't-ı Türkiyye, Eczâ-yı Şerîfe, 'İlm-i Hâl, Ta'dâd ve Terkîm-i Cem'

İbtidâi ikinci kısım şâkirdânına mahsûs dersler

Kurân-ı Kerîm, Tecvîd, 'İlm-i Hâl, Kırâ't-ı Türkiyye, Ta'lîm-i İmlâ, Risâle-i Ahlak, Muhtasar Sarf-ı Osmânî, Sülûs ve Rik'a Hattı, Hisâb-ı Tarh ve Cem' ve Darb

İbtidâi üçüncü kısım şâkirdânına mahsûs dersler

Kurân-ı Kerîm, Tecvîd ve Tatbîkâtı, Mufassal 'İlm-i Hâl, Mufassal Sarf-ı Osmânî, Hisâb-ı Taksîm ve İmâl-i Erba'anın Tatbîkâtı, Kırâ't Tarîkiyle Târîh-i Osmânî, Risâle-i Ahlak, Ta'lîm-i İmlâ, Lügat, Hüsn-i Hatt-ı Türkî, Tasrîfât-ı Ef'âl-i Arabî ve Fârisî

Rüşdiye kısmı birinci seneye mahsûs dersler

Sarf-ı Arabî, Usûl-ı Fârisî, Nahv-ı Osmânî, Küçük Târîh-i Müslimîn, Mebâdî-i Coğrafya, Elifbâ-yı Fransevî, Ahlak Risâlesi, Avrupa Kıt'asının Tersîmi, Hisâb 'İlmi Kesr-i A'sârî Kısmı, Tatbîkât Tarîkiyle Nasîhatü'l-Hükemâ, 'İlm-i Hâl-i Kebîr-i Ezmân, Lügat, Resm Hattı, Hüsn-i Hatt-ı Türkî, Hatt-ı Fransevî

Rüşdiye ikinci sene şâkirdânına mahsûs dersler

Nahv-ı 'Arabî, Mesâ'il-i Dinîyye, Fârisî Gülistân, Muhtasar Târîh-i İslâm, Osmanlı Coğrafyası ve Haritalarının Tersîmi, Çocuklara Münşe'ât, Fransızca'dan Usûl-ı Tedrîs, Resm Hattı, Lügat, Hatt-ı Fransevî, Hisâb 'İlmi Kesr-i 'Adî Kısmı

Rüşdiye üçüncü sene şâkirdânına mahsûs dersler

⁸⁷ 1905-1906/1323 Hüdavendigâr Vilâyeti salnâmesi, s. 225.

⁸⁸ 1900-1901/1318 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi, s. 221.

⁸⁹ 1906-1907/1324 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi, s. 420.

Nahv-ı ‘Arabî-i Tekmîl, Muhtasar Mantık ve Belegât, Gülistân-ı Tekmîl, İzâhât-ı Nûniyye, Hıfzu’s-Sıhha, Mesâ’il-i Fıkhıyye, Usûl-ı Defterî, Hisâb-ı Tekmîl, Muhtasar Cografya-ı ‘Umûmî, Kıta’ât-ı Hamse Tersîmâtı, Resm-i Hendese-i Halliyye, Kırâ’at-ı Fransevî, Hatt-ı Fransevî, Târîh-i ‘Umûmî-i Kurûn-ı Evlâ ve Vüstâ.⁹⁰

Sonuç

19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıl başlarında Osmanlı eğitim sistemi, dualist yapı arz etmekteydi. Zira geleneksel eğitim-öğretim kurumları olan sıbyan mektepleri ve medreseler varlığını sürdürmekteydi. Bunların yanında yeni eğitim-öğretim kurumları açılmaktaydı. Nitekim modernleşme süreciyle birlikte işlevleri artan devlet, çeşitli sebeplerle eğitim-öğretim hizmetlerine bizzat müdâhil olmakta, Batı modelinde yeni eğitim-öğretim kurumları tesis etmekteydi. Bunun yanında ahali tarafından gayr-i resmî eğitim-öğretim kurumları da tesis edilmekteydi. Mekâtib-i husûsiye olarak adlandırılan özel öğretim kurumları mekâtib-i gayr-i müslime, mekâtib-i ecnebiye ve mekâtib-i müslime olarak tasnif edilmekteydi. Gayrimüslimler kendi mekteplerini açmakta; Protestan ve Katolik misyonerler, çeşitli amaçlarla Memâlik-i Osmâniyye’nin eğitim-öğretim hizmetlerine müdâhil olmaktadır.

19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıl başlarında Uşak Kasabası, Osmanlı eğitim-öğretim sisteminin bir micro-cosmosu niteliğindedir. Yukarıda genel çerçevesi çizilen eğitim-öğretim kurumlarını, Uşak Kasabası’nda da müşahede etmek mümkündür. Nitekim kasabada yaşayan Hıristiyan Rumlar ve Ermeniler kendi mekteplerine sahiptirler. Katolik Fransız Fremler, bir mektep açmışlardır. Bu mektepler yanında Müslüman-Türk ahali tarafından da özel okullar tesis edilmiştir.

Bu çalışmada ele alınan ve Müslüman-Türk ahali tarafından Uşak Kasabası’nda açılan iki mektepten, özellikle ikincisi, yani Nümûne-i Edeb Mektebi, bünyesinde ilginç husûsiyetleri barındırmaktadır. Zira, Uşak Kasabası’nda Müslüman-Türkler tarafından açılan ilk modern özel mekteptir. Mektep kurma talebi Kütahya Mutasarrıflığı’nı da şaşırtmıştır. Böyle bir talep ve durumla ilk defa karşılaştığı anlaşılan taşra bürokrasisi, Maârif Nezâreti’nden, hangi mevzuata göre, ne şekilde muamele yapacağını sorma gereğini duymuştur. Akabinde de, Maârif Nizamnâmesi’ne göre işlem yapılması gerektiği cevabı verilmiştir.

Mevcut araştırmalarda, özel okulların genelde azınlık ve misyonerlik mektepleri ekseninde ele alındığı görülmektedir. Bu durum ise Müslüman-Türklerin özel okullar açmadığı izlenimini uyandırmaktadır. Dolayısıyla özel

⁹⁰ BOA. MF. MKT. 489/46, 2 Nisan 1900/29 L 1317.

okullarla ilgili araştırmalarda bu durumun da dikkate alınması, bu konuda yeni araştırmaların yapılması gerekmektedir.

Kaynaklar

Arşivler ve Süreli Yayınlar

Vilâyet Salnâmeleri

- 1875-1876/1292 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi.
 1876-1877/1293 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi.
 1878-1879/1295 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi.
 1883-1884/1301 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi
 1884-1885/1302 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi.
 1885-1886/1303 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi.
 1889-1890/1307 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi.
 1893-1894/1311 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi.
 1894-1895/1312 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi.
 1895-1896/1313 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi.
 1896-1897/1314 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi.
 1897-1898/1315 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi.
 1898-1899/1316 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi.
 1900-1901/1318 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi.
 1901-1902/1319 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi.
 1902-1903/1320 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi.
 1903-1904/1321 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi.
 1904-1905/1322 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi.
 1905-1906/1323 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi.
 1906-1907/1324 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi.

Maârif Salnâmeleri

- Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye, 1317 Sene-i Hicriyyesine Mahsûsdur, Darü'l-Hilafeti'l-Aliye, Matbaa-ı Amire, 1317.
 Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye, 1318 Sene-i Hicriyyesine Mahsûsdur, Darü'l-Hilafeti'l-Aliyye, Matbaa-ı Amire, 1318.
 Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye, 1319 Sene-i Hicriyyesine Mahsûsdur, Darü'l-Hilafeti'l-Aliyye, Matbaa-ı Amire, 1319.
 Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye, 1321 Sene-i Hicriyyesine Mahsûsdur, Darü'l-Hilafeti'l-Aliyye, Asr Matbaası, 1321.

Nizamnâmeler

- 22 Şubat 1893/5 Ş 1310 tarihli “İzmir-Kasaba Demiryolu ile Temdîdi İmtiyaz Mukavele ve Şartnamesi”, *Düstur*, I. Tertib, Cilt 6, Başvekâlet Devlet Matbaası, Ankara, 1939, s. 1340-1366.

Ma'ârif-i Umûmiye Nizâmnâmesidir, *Düstur*, I. Tertib, Cilt 2, Matbaa-ı Amire, Dersaadet, 1289, s. 184-219.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Maârif Nezâreti, Mektûbî Kalemi

MF. MKT. 1060/12, 16 Haziran 1908/16 Ca 1326; MF. MKT. 489/46, 2 Mart 1900/29 L 1317; MF. MKT. 6/20, 12 Ekim 1872/9 Ş 1289.

Divan (Beylikçi) Kalemi, Gayr-i Müslim Cemaatlere Ait Defterler, Kilise Defterleri

A. DVNS. KLS. d.03, s. 190, 483 nolu kayıt.

Bâb-ı 'Âlî Evrâk Odası, Vilâyet Gelen-Giden Defterleri Belgeleri

BEO. 138722, 20 Mayıs 1902/11 S 1320; BEO. 64029, 13 Ca 1314/20 Ekim 1896; BEO. 99596, 23 Haziran 1899/13 S 1317; BEO. VGG. 58899.

Dâhiliye Nezâreti, Mektûbî Kalemi Belgeleri

DH. MKT. 17/1, 22 Nisan 1893/5 L 1310; DH. MKT. 1772/30, 16 Ekim 1890/2 Ra 1308; DH. MKT. 2211/156, 18 Haziran 1899/8 S 1317.

Dâhiliye Nezâreti, Emniyet-i 'Umûmiye Müdiriyeti Belgeleri

DH. EUM. 5. Şb. 23/12, 12 Nisan 1916/8 C 1334.

Dâhiliye Nezâreti, İdâre-i 'Umûmiye-i Vilâyet Belgeleri

DH. İUM. 85/1-9; DH. İUM. E-24/75, 30 Kasım 1916/4 S 1335; DH. İ-UM. 20-26/14-9, 27 Aralık 1920/15 R 1339.

Hâriciye Nezâreti, Hukûk Kısmı Belgeleri

HR. H. 438/24, 13 Mart 1896; HR. H. 542/5, 29 Mayıs 1896.

Hâriciye Nezâreti, Hukûk Müşavirliği, İstişâre Odası Belgeleri

HR. HMS. İŞO. 126/2, 9 Aralık 1916/13 S 1335.

İrade, Husûsî

İrade, Husûsî, 23, 31 Ekim 1892/9 R 1310.

İrade, Meclis-i Mahsûs

İrade, Meclis-i Mahsûs, 5328, 22 Eylül 1891/17 S 1309.

İrade, Adliye ve Mezâhib

İrade, Adliye ve Mezâhib, 11, 21 R 1314/29 Eylül 1896.

Bâb- Âlî, Meclis-i Vükelâ Mazbataları

MV. 67/46, 17 Eylül 1891/12 S 1309.

Bâb- Âlî, Meclis-i Vâlâ Riyâseti Belgeleri

MVL. 249/48, 27 Nisan 1852/7 B 1268.

Maârif Nezâreti, Tedrîsât-ı Husûsiye Kalemi

MF. HUS. 15/100, 1329/1911; MF. HUS. 15/105, 1329/1911.

Bâb-ı 'Âlî, Şûrâ-yı Devlet Belgeleri

ŞD. 1567/13, Hüdavendigâr 3/260, 9 R 1314/17 Eylül 1896; ŞD. 2757/1, Dersaadet 23/600, 19 Temmuz 1906/27 Ca 1324.

Yıldız, Sadâret Husûsî Ma'rûzât Evrâkı

Y. A. HUS. 376/32, 7 Eylül 1897/9 R 1315; Y. A. HUS. 378/16, 3 Kasım 1897/7 C 1315; Y. A. HUS. 379/35, 5 Aralık 1897/10 B 1315.

Yıldız, Perâkende Evrâkı, Ticâret ve Nafi'a Nezâreti Ma'rûzâtı

Y. PRK. TNF. 3/2, 28 Ekim 1890/14 Ra 1308.

Kitap ve Makaleler

AHMED CEVDET PAŞA (1309) *Tarih-i Cevdet*, Cilt 5, Dersaadet.

AKYÜZ Yahya (2009) *Türk Eğitim Tarihi*, PegemA Yayıncılık, Ankara.

AUTHEMAN Andre (2002) *Bank-ı Osmani-i Şabane*, Ali Berktaş (Çev.), Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul.

CLAY Christopher (1994) The Origins of Modern Banking in the Levant: The Branch Network of the Imperial Ottoman Bank, 1890-1914, *International Journal of Middle East Studies*, 26, pp. 589-614.

ÇAKMAK Biray (2008) *Osmanlı Modernleşmesi Bağlamında Bir Batı Anadolu Kazasında Sosyo-ekonomik Yapı: Uşak (1876-1908)*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

ÇAKMAK Biray (2011) Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda Afet Yönetimi: 1894 Büyük Uşak Yangını, *Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi (HUTAD)*, Sayı 15, Ankara, s. 63-90.

ÇAKMAK Biray (2011) Mahallî Tarihî Demografi Araştırmalarında Vilâyet Salnâmelerinin Veri Değeri: Uşak Kazası Örneğinde Kısmî Zamanlı Bir İnceleme (1897-1898/1906-1907), *CIEPO Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Tarihi Araştırmaları 6. Ara Dönem Sempozyum Bildirileri, 14-16 Nisan 2011*, Uşak, Prof. Dr. Adnan Şişman, Prof. Dr. Tuncer Baykara, Doç. Dr. Mehmet Karayaman (Eds), Cilt I, Uşak İli Kalkınma Vakfı Yayını, İzmir, 2011, s. 359-394.

ÇAKMAK Biray (2012) Geç Dönem Osmanlı Taşra Toplumunda Eşrâfın Mahallî İşlevleri Üzerine: Uşaklı Tirîdzâde Mehmed Paşa, *Hacettepe Üniversitesi, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)*, Yıl: 7, Sayı 13, 2012, s. 3-29.

ELDEM Edhem (1999) *Osmanlı Bankası Tarihi*, Ayşe Berktaş (Çev.), Osmanlı Bankası Tarihi Araştırma Merkezi, İstanbul.

KOÇAK Cemil (1985) Tanzimat'tan Sonra Özel ve Yabancı Okullar, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 2, İstanbul, s. 485-494.

MUTLU Şamil (2005) *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, Gökkuşbu, İstanbul.

ÖNTÜĞ Mustafa Murat (2001) Osmanlı Dönemi Uşak Medreseleri, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 133, Ağustos, s. 53-68.

ÖZYÜKSEL Murat (1988) *Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, Arba Yayınları, İstanbul.

PECH Edgar (1908) *Manuel des Sociétés Anonymes Fonctionnant en Turquie*, 4 edition, Constantinople.

SOLAK Erdoğan (2003) Osmanlı Dönemi Uşak Mektepleri, *İlmî Araştırmalar*, Sayı 15, s. 113-130.

SOMEL Selçuk Akşin (2003) The Religious Community Schools and Foreign Missionary Schools, *Ottoman Civilization*, Volume 2, Halil İnalcık and Gülsen Renda (Eds), Republic of Turkey, Ministry of Culture, İstanbul, pp. 387-401.

SOMEL Selçuk Akşin (2010) II. Abdülhamid İstanbul'unda Müslüman Özel Okulları/Private Muslim Schools in İstanbul During the Reign of Abdülhamid II,

- II. *Abdülhamid Modernleşme Sürecinde İstanbul/İstanbul During the Modernization Process*, Coşkun Yılmaz (Ed.), İstanbul, pp. 320-334.
- ŞİŞMAN Adnan; TUTSAK, Sadiye; ÇAKMAK, Bıray (2002) XX. Yüzyıl Başlarında Uşak'taki Fransız Müesseseleri, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt IV, Sayı 1, s. 103-116.
- Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924*, T. C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Tarihi İstatistikler Dizisi, Cilt 6, Mehmet Ö. Alkan (Yayına Hazırlayan), Ankara, 2000.
- TEKELİ İlhan (1985) Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim Sistemindeki Gelişmeler, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 2, İstanbul, s. 456-475.
- TUTSAK Sadiye (2001) Osmanlı Devletinin Son Devirlerinde Uşak Kazası, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XVI, İzmir, s. 175-191.
- TUTSAK Sadiye (2006) Uşak'ta Rumlara Ait Bir Kilise ve Mektebin Yeniden İnşasına Dair, *Doğumunun 65. Yılında Prof. Dr. Ahmet Özgıray'a Armağan*, Erdoğan, Mehmet Akif (Ed.), İstanbul: IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, s. 598-606.
- TÜMER Haşım (1971) *Uşak Tarihi*, Uşak Halk Eğitimine Yardım Derneği Kültür Yayınları, İstanbul.
- UYGUN Selçuk (2003) Türkiye'de Dünden Bugüne Özel Okullara Bir Bakış (Gelişim ve Etkileri), *Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Yıl 2003, Cilt 36, Sayı 1-2, s. 107-120.
- ÜNAL Uğur (2008) *Meclis-i Kebir-i Maârif, 1869-1922*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- YORULMAZ Şerife (2000) Osmanlı-Fransız İlişkileri Çerçevesinde Osmanlı Topraklarında Açılan Fransız Kültür Kurumları ve Bunların Meşruyet Kazanmaları (19.-20. Yüzyıl Başları), *OTAM*, Sayı 11, Ankara, s. 697-768.

Ek I: Nümüne-i Edeb Mektebi muallim-i evveli ve müessisi Hüseyin Remzi hakkında Kaza Maârif Komisyonu tarafından hazırlanan mazbata

'Uşşak'da nümüne-i Edeb nâm mekteb-i husûsî mü'essisi Hüseyin Remzi Efendi tercüme-i hâl varakasından anlaşılacağı vechle mu'allim-i mümâileyh hakikaten ezkiyâ-yı hâcegân ve erbâb-ı dânişmendândan her vechle fâ'ikü'l-akrân bir zât-ı guyûr-simât olmağla tercüme-i hâl varakasına leffen tanzîm ve takdîm eylediği mektebin ta'lîmât-ı esâsiyyesinde münderic bulunan fûnûn-ı mezkûrenin kâffesini bi-hakkın tedrîs ve ta'lîme muktedir olduğunu birkaç kere vukû' bulan şâkirdânın huzûr-ı imtihanlarında göstermiş olduğu gibi geçende bi'z-zât 'Uşşak'ı teşrîf buyuran vâli-i âli-i vilâyet devletli Halil Paşa hazretlerinin hîn-i teşrîflerinde dahi huzûr-ı vâdi-i cenâb-ı vilâyet-penâhiye 'arz ve takdîm eylediği istid'âsına mebnî müşârünileyh hazretlerinin emr ve ta'yîn-i vâlâları üzere Kütahya mekteb-i idâdî müdürü ile husûsî bir iki muktedir mümeyyiz tarafından mekteb-i mezkûr bi't-teftîş kendüsünün dahi îcâb iden fenlerden imtihanı bi'l-icrâ yedine bir ehliyetnâme i'tâ kılınarak bu sûretle bir kat dahi kesb-i temeyyüz eylemiştir. Binâen'aleyh mümâileyh mu'allim-i guyûrun her cihetle iktidâr ve ehliyeti gerek komisyonumuz hey'eti ve gerek sâ'ir ma'ârif-mendân nezdinde sâbit ve müslem olmağla mümâileyhin ikdâmât-ı kesîre-i fâzîlâneleri berekâtı olarak açmış olduğu çığır ve göstermiş olduğu nümüne-i terakkî sâyesinde bir iki seneden berü 'Uşşak'da yedişer sekizer yaşlarındaki çocuklar okuduğunu yazmağa ve yazdığını okumağa başladığından hakk-ı ehakk-ı mu'allimânelerinden ne dürlü medh ve terğîb ve taltîf buyurulsa becâ ve

tahdîs-i ni'met kâbilinden olacağı hey'etimiz tarafından tasdik ve 'arz eyler ve icâb iden mu'amelesinin icrâ ve isrâsı husûsunda himemm-i 'aliye-i kaymakamîlerinin bi-dirîğ buyurulması bâbında işbu mazbata-ı 'âcizânemizi huzûr-ı 'âlî-i kaymakamîlerine takdîm ederiz olbâbda emr û fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir. Fî 13 Teşrîn-i evvel sene 315

Ma'ârif Komisyonu Re'îsi

A'zâ

A'zâ

Kaymakam-ı Redif-i 'Uşşak Mahkeme-i Ticaret Re'isi Nakîbü'l-eşrâf Kaymakamı

A'zâ

A'zâ

Mürûr Şu'be Kâtibi

Tapu Kâtibi Nüfûs Me'mûru

BOA. MF. MKT. 489/46, 29 L 1317.

Ek II: Uşak'ta Fransız Frer Mektebi binasında faaliyete geçirilen Uşak Medresesi'nin Yunan işgal kuvvetleri tarafından tahrip edildiğine dair medrese müdürü tarafından yapılan şikâyet

Makâm-ı mu'allâ ve cenâb-ı meşihat-penâhiye

Ma'rûz-ı dâ'ileridir

Encümen-i 'ilmî tarafından tanzîm ve makâm-ı devletlerine takdîm kılınan mazbatada 'arz idildiği vech ile bir mü'essese-i dinîyye ve resmîyye olduğundan dolayı salâhiyatdâr makâmlar tarafından 'Uşşak medresesi işğalden mu'âf tutulmuş iken şark ve cenûb cihetinden otuz hücre Yunan topcu kıta'âtı tarafından işğâl edilmiş ve içerüsindeki dolab ve kapakları kırılıp yakılmak sûretiyle her an ve zaman tahrib idilmekde bulunmuşdur. Umûr-ı idâremize müdâhale idilmeyeceği müte'addid def'alar beyân edildiği hâlde esâsen hukûk-ı 'âlî-i 'Osmanîyi pâyımâl iden ve sırf Yunanlılara itmiş olduğu casusluk ve ahâli-i mahalliyyeyi tehdîd ile emvâl ve nükûdunu gasb itmek ve itdirmek husûsâtındaki hîdemât-ı me'yûsune mükâfatan Ceneral Nider (?) tarafından ta'yîn idilen belediye re'isi Hulûsî Efendi medrese yatakhânesini dahi 17 Teşrîn-i sâni sene 36 târihinde işğâl itdirmiş, içerüsündeki eşyâ-yı emîriyyenin nakline müsâ'ede idilmediğinden yüz 'aded karyola tahtası, otuz 'aded karyola demiri ve yigirmi üç 'aded dolab kıta'ât-ı işğâliyyenin elinde kalmışdır. Ve târih-i mezkûrdan i'tibâren her gün belediye me'mûrları refâkatlerinde zâbit ve 'askerler tarafından medresenin diğer tedrisât kısmı ve civârındaki hânemin tahliyesi için musırın mürâca'ât olunmuş ve mâh-ı hâlin yigirmi ikinci pazarirtesi günü sâ'at yedi râddelerinde 'askerler tarafından kapu kırılarak eşyâ-yı zâtıyyem ve efrâd-ı â'ilem dışarı atılmışdır. 23/24 gicesinde müdürîyet odasından efrâd-ı müselleha ma'rifetiyle kaldırılarak gayr-i kanûnî ve haysiyyet-i ruhânîyye ve me'mûremi münhal bir sûrette merkez kumandanlığına sevk olunmuş, evrâk-ı resmîyye dosyaları dahi müsâdere idilerek mütenevvi' işkencelerle mevkûf bulunduğum müddet medrese ta'tül itdirilmişdir. Hâlbuki gerek efrâdın ve gerek böyle ruhânî dârü't-tedris olan bir mü'essesenin hukûku hiçbir düvel-i muhârebe tarafından zabt ve gasb idilemeyeceği bi'l-'umûm devletlerin kabûl ve ri'âyet itmekde oldukları hukûk-ı beyne'd-düvel kavâ'id-i esâsiyyesinden olup 'aksi hâli 'asr-ı hâzır-ı medenîyyet bütün mevcûdiyetiyle redd itmekde olduğu ma'lûm-ı enâmdır. Yine ihânet-i fitriyyesi pek âşikâr olan re'is-i merkûmun memleket ve milletine bir düşmanın itmekden hayâ ideceği harekâtı cümlesinden olarak memleketin yersiz ve hâmisiz yetimlerinin iskân ve i'âşe ve ta'lîm, terbiyye idildiği dârü'l-eytâmı ve kezâlık i'dâdî ve Necm-i Edeb ve Osman Gazi gibi medenîyyetin muhâfazasına sâ'î olan bir takım mü'esseseleri derûnunda mevcûd ve heman bin kadar eytâm ve etfâli sokağa atmak sûretiyle işğâl itdirmişdir. Ufak bir kazâ

merkezi olan kasabamızın efrâd-ı ma'sûmeye â'id mesâkin ve mebâninin cebren ve kahren hatta bilâ-lüzûm ve bilâ-ihtiyâc zabt ve gasb idilmiş olanları yüzlere bâliğ olmaktadır. Bu meyânda yalnız idâre-i dâ'iyânemde bulunan medresede ikâ' idilmiş olan tahrîbât bin lirayı mütecâviz bir meblâğ ile ta'mir idilemeyecektir. Ma'a-hezâ bu işğâllerin devâmı daha 'azim zararları ve 'ilm ve 'ırfân noktasından telâfisi gayr-i kâbil felâketleri intâc ideceğinden bir an evvel işğâl altında tahrîb idilmekde olan medrese ve müstemilâtı mebâninin tahliyesi ve hasârât-ı vâkı'anın tanzimini husûsâtıyla bi'l-müdâhale belediye re'isi ta'yin olunan Hulûsî Efendi'nin tebdîli keyfiyyetinin icâb iden makamâta 'arz ve tebliğ'e inâyet ve 'âtfet buyurulması müstercâdır. Olbâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir. 22 Kânûn-ı evvel sene 36 Uşşâk Medresesi Müdürü

BOA. DH./İ-UM. 20-26/14-9, 15 R 1339.

Ek III: Gülşen-i İrfan Mektebi'ne resmî ruhsat verilmesine dair Hüdâvendigâr Vilâyeti, Maârif Müdürlüğü'nün Maârif Nezâreti'ne tahrirâtı

Hüdâvendigâr Vilâyeti

Ma'ârif Müdüriyeti

'Aded

342

Ma'ârif-i 'Umûmiye Nezâret-i Celîlesi Cânib-i 'Âlisine

Devletlü efendim hazretleri

Yigirmi beşinci sene-i devriye-i hazret-i hilâfet-penâhiye şeref-müsâdif yevm-i mes'ûdda 'Uşşâk kasabasında kaymakam-ı esbak Şevki Beğîn müsâ'edesiyile mu'allim Ahmed Tâhir Efendi tarafından te'sis ve resm-i küşâdı icrâ olunduğu bi'l-muhâbere anlaşılın "Gülşen-i 'İrfân" nâm husûsî mektebin ruhsat-ı resmîyyeye rabtu zımnında mahallî kaymakamlığı vekâletinin fi 28 Kanûn-ı evvel sene 323 târihli ve bin dört yüz doksan bir numarolu tahrîrâtıyla vârid olan mekteb-i mezbûr mü'essis ve mu'allim-i evveli mümâileyh Ahmed Tâhir ve sânisî 'Ömer Lütfî ve sâlisî Mustafa Efendilerin ma'a-evrâk-ı müsbete terâcim-i ahvâl ve rüşdî ve ibtidâ'î kısımlarını hâvî tedris olunan kitâbların esâmîsini ve mekteb-i mezbûra müdâvim talebeden alınan ücûrât-ı tedrisîyyeye mukâbil virilen makbûz 'ilm ü haberini mübeyyin evrâk leffen 'arz ve takdîm kılınmışdır. Ma'lûm-ı sâmi-i cenâb-ı nezâret-penâhileri olduğı üzere bu gibi mekâtib-i Müslime ve Gayr-i Müslimenin ruhsat-ı resmîyyeye rabtu bi'l-istizân irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhinin şeref-sudûruna mütevakkıf olduğı Dâhiliye Nezâret-i celîlesinin makâm-ı vilâyetden idâre-i çâkerâneme havâle buyurulan fi 24 Kanûn-ı evvel sene 1323 târihli ve yüz elli bir 'umûm numarolu emri iktizâsından bulunmuş olmasına binâ'en mekteb-i ma'rûz hakkında olunacak mu'âmele merhûn-ı re'y-i 'âli-i dâver-i efhemîlerdir olbâbda ve her hâlde emr ü fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir fi 7 Muharrem sene 326 ve fi 28 Kânûn-ı sâni sene 323

Hüdâvendigâr Vilâyeti Ma'ârif Müdürü

BOA. MF. MKT. 1060/12, 16 Ca 1326.

Ek IV: Uşak Kasabası'ndaki Fransız Frer Mektebi'nin tahliyesi üzerine, aynı binada Uşak Medresesi'nin tesis edildiğı ve Uşak'taki Fransız müesseseleri hakkında

Bâb-ı 'Âli

Dâhiliye Nezâreti

İdâre-i 'Umûmiye-i Dâhiliye Müdüriyeti

'Umûmî

Husûsî

Kütahya Mutasarrıflığı'nın 29 Teşrîn-i evvel sene 332 târîhli ve 222 numarolu tahrîrâtı sûretidir.

10 Teşrîn-i evvel sene 332 târîhli ve 182 numarolu tahrîrât-ı 'aliye-i nezâret-penâhileri 'arîza-ı cevâbiyesidir. 'Uşşâk medresesi ittihâz idilen Fransız Frer Mektebi iki bâb hâne ile bir bâb boyahâne olduğu ve boyahâne Fransız teba'asından Anton Ziro (?) zevcesi Eliza Ziro (?) ve iki bâb hâne dahi İtalya teba'asından Fransuva zevcesi Rone Antion'un (?) bâ-tapu 'uhde-i temellükünde iken her üç hâne kırk beş bin gurus bedel ile İzmir'de mukîm Andriya Poli Ferri Timoni (?) nâmında bir şahsa üç yüz yigirmi dört târîhinde kat'iyen ferâğ idildiği ve bu emâkinden başka kazada katolik misyonerlerine mahsûs mahall ile Ekol Kratiyen râhiblerine â'id manastır, ma'bed, kilise, mekteb nâmiyle başkaca emâkin bulunmadığı ve merkûm Andriya Ponakari Timoni'nin teferrûğ eylediği mezkûr üç bâb hâne yekdiğerine kalb idilerek Fransız Frer Mektebi nâmı altında isti'mâl ve bir odası ma'bed ittihâziyla harb-i 'umûmî i'lânına değin tamamı birkaç râhibin ikâmetine hasır idilmiş olduğu ve harbin i'lânını müte'akib mutavattın olan Fransız râhibleri memleket hâricine ihrâc olunarak mezkûr ebniye 'Uşşâk medresesine teslim ve kalb olunduğu ve husûsî olarak inşâ edilmiş manastır ve ma'bed ve kilise ve mekteb gibi gerek münferid ve gerek müctemi' mü'essesât bulunmadığı kazâ-yı mezkûr kaymakamlığından cevâben alınan tahrîrâtda iş'âr idilmiş olmağla 'arz-ı keyfiyet olunur. Olbâbda emr û fermân hazret-i men-lehül emrindir.

BOA. DH. İUM. E-24/75, 4 S 1335.